

Joxinixio Etxeberria bertsolari gudaria

Mikel ATXAGA

Laurogeita zortzi urteko Patxi Etxeberria jesulagunarekin hitz aspertu bat egiteko zoria izan nuen Loiolan. Eguna astekarirako elkarrizketatu nuen, 1988ko ekainean. Berrogeita hamaika urte geroago ere ahaztu gabe zeukan bere anaia Joxinixioren hilketa. Ez baitzuen uste gerran halabeharrez hila zenik, norbaitek mendekuz hila baizik.

Geroztik, Loiolako liburutegian dauden Patxi Etxeberriaren papearak arakatzen ari naizela, bere gutun eta bertsoetan, bere anaia honen heriotza, hilketa hark etxean utzitako zuloa eta gurasoen eta senideen bihotzetan sortutako samina askotan aipatzen dituela ohar-tu naiz.

Nor da, ordea, halako hutsunea eta samina utzi dituen Joxinixio? Ez zen Merdillegi baserriko zutabea, maiorazkoa, Jomari baitzen baserri-rako izendatua. Joxinixio, senideetan boskarrena, Zentral Aundi izeneko argietxean ari zen lanean. Maitagarria eta beharrezkoa egiten zuen beste zerba-it zuen, beraz, Joxinixiok: gutxi bezain zintzoa eta leiala zen, batetik; bestetik, berriz, bertsolaria eta euskaltzalea. Patxi Etxeberriaren irudi berbera.

Sorozabal eta Mendiluze arte Andoainek ez duela itxurazko bertsolaririk izan usteko du gaurko gazte askok. Baina oso oker dago. 1936an egin zen Bertsolarien Txapelketan harriturik utzi zituen bertsozaleak Merdillegik. Inguruko 18 bertsolari neurtu ziren Andoain-en 1936ko ekainaren 11n, Korpus egunez, *El Día* egunkariak dioenez. Aitzol, Joxe Zubimendi, Juan Aranguren eta Domingo Olano ziren epaimahaiko. Entzuleetan han dago Iñaki Alkain Urnietako

bertsolari gaztea ere. "Merdillegi horrek behar dik hemen txapeldun" erabaki zuen Alkainek, berekiko. Eta halaxe gertatu zen, epalmahala-ren Iritziz ere: Joxinixio Etxeberria "Merdillegi" txapeldun.

Ordurako erakutsia zuen Joxinixiok bere gaitasuna. Hain zuzen, 1935eko azken Igandean Tolosan jokatu zen saloan. Bederatzi neur-tu ziren, Txirrita buru zutela. Lujanblo errenteriarra eta Etxeberria andoaindarra geratu ziren bigarren, pare-parean. Hauxe dio *Ya-kintza* aldizkariak, gaurko idazkerara aldaturik: "Lau salo mota egin ziren. Lehenengoan aske ziren bertsolariak, bai neurritz, puntuz eta zer-esanetan. Lehenengo maila honetan agertu zitzaigun bertsolari berri on bat, Andoaingoa bera: Etxeberria gaztea".

Eta, jakina, San Sebastian bezperan Donostiako Victoria Eugenia antzokian Txirrita eta Uztapide bezalako bertsolari haundien artean jokatu zen Txapelketa Nagusirako txartela eskuratu zuen. Besteak beste, ahotan zebilen gerra izan zuten kanta gai.. Gogoan geratu zen Txirritak kantatua:

Zenbat errezo egin izan det
nere denboran elizan,
ta pozik nago ikusirikan
pakian nola gabiltzan.
Ni naizen bezin kobarderikan
iñor ezin leike izan
semeak gerra ez joateatik
mutil zar gelditu nitzan.

Baina Etxeberria gazteak ezin zezakeen horrelakorik kantatu: bete-bete harrapatuko baitzuen gerrak. Honela kantatzen dio on-dorio latzak eta larriak izango litzuzkeen gerra gorrotagarriari:

Une onetan jarri gaituzte
gu aurrez-aurre gerrari,
gorrotorikan izan ezkeroz
bear genioke ari.
Andik etorri ziran kalteak
ezaguturik ugari,
galde bestela seme kutunak
palta dituzten amari,
sendletako gauza ituna
beti izaten da ori.

Eta beldur izatekoa zena heldu zitzairen: gerra. Eta hilabete lehenago lagun egin ziren Joxinixio Etxeberria eta Iñaki Alkain, Urnietako batzokian elkarriz hitzeman bezala, gudari abiatzen dira, bakoitza bere bidetik. Eta Berriatua eta Markina inguru horietan egiten dute topo. Eta "Urdirña" deitzen zioten tolosarra buru zutela *Euskalduna* konpainia sortzen, Basalgo mendira joateko. Honela kontatzen du Iñaki Alkainek *Gerrateko ibillerak* liburuan (Auspoa 148,149,150): "Etxeberria eta ni sarjento izendatu ginduan. Konpainia hortan denok gipuzkoarrak ginen: andoaindar, tolosar, urnietar, ernaniar eta abar". Gerora, Urdirña hil zenean alegia, *Itxarkundia* batallolarekin batu ziren.

Bi lagun banaezinok, tiro eta bonba jaurtiketan jarduteaz gainera, bazuten bestelako eginkizunik agintariengandik hartua: lxpitza edo zelataritza. Etsaia non zegoen, zer armamentu zeukan, zer asmo eta abar ikusi behar izaten zuten etsaiaren eremuetaraino sartuta? Hona, oraingo idazkerara aldaturik, Alkainen hitzak:

"Etxeberria eta biok han ibiltzen ginen, batzutan beste hiru edo lau lagun hartuta, egunez mendigainak ezagutzen. Eta, gauez, askotan izaten genuen alde batetik bestera igaro eta zerbaiten egin beharra. Batean errexa eta hurrengoan zaila. Estado Mayorretik horrelako aginduak etortzen zitzaizkion Etxeberriari. Hamalaka ibilaldi txar egin genuen. Arrisku ederrak ibiltzen genituen" (*Auspoa, Gerrateko ibillerak*).

Eta beti Joxe deitzen dion Merdillegiko Joxinixiori buruz zer dio Iñaki Alkain berritxu eta jostalariak

"Etxeberria hori etzen gorputz haundikoa. Hobeto esateko, txiki-koa zen. Bainan hankaz eta buruaz oso pizkorra ematen zuen. Sudur-luze xamarra zen, eta aurpegiz extua, lilez, gaztain-kolorekoa. Begiak etzituen txikiak, haundiak ere ez, bainan halek ere gaztain-kolore antzekoak. Begi horietan oso begirapen apala zuen, bainan denbora berean oso argia".

Itxura hori hartu zion Alkainek Andoaingo bertso saioan ezagutu zuen Joxinixiori.

Sena eta adore haundiko gudaria

Baina estuasunetan ezagutzen omen da laguna ondoen. Zer dio andoaindarraren izaera eta jokabideei buruz?

"Hain zen apala eta xantua. (...) Gutxi hitzegina, baina hitz egiten zuen hura, bai pina eta atsegina. (...) Etxeberriak etzuen hala ere konfiantza galtzen. Motellak, sinismen haundikoa zen benetan gizajoa. (...) Nere lagunak, hain zen siniskorra eta ona, etzuen sekulan ere txarrikan pentsatzen. (...) Hain zen abertzale pina".

Eta ixpitzan eta etsaiaren eraso nondik zetorkeen igertzeko zer-nolako begia zuen?

"Etxeberriak, garai bateko artzainek bezala, aizkora txiki-txiki bat, txorrotx-txorrotxa, gerrian ibiltzen zuen. Eta, han edo hemen, berehala bi xardango egingo zituen, gure teleskopioa jartzeko. (...) Nik baino mila aldiz gehiago ezagutzen zuen mendia. (...) Etxeberria horrek izugarrizko sena zuen. Ni ezertaz konturatu baino lehenago, harek gizon bat sentitu eta ikusi egin zuen ibaiaren ertzean. Beharbada usaina adituko zion, mendiko piztiek bezala. (...) Hura etzen, ni bezala, berriketan jardungo. Harek, bere doal berezia oharle izatea zuen. (...) Nere lagun Etxeberria harek tontotik ilerik ez zuen. (...) Militar estudiatu izan balu, halako jeneralik etzen".

Gerran ere izaten dira atsedendiak eta jolasgurak. Inaki bezalako bertsozale eta jostailuaren ondoan gehiago. Bertsotan ere jarduten zuten, jakina.

"Etxeberriak, bertsotan egin behar genuenean, hasiera nerl uzten zidan, eta bat edo beste takigrafiarekin beti hartu ere bai, gero gogoan izatearren. Ordurako ikasia baitzeukan takigrafia hori, eta bai abaila ederrean gainera harek. Harek tontotik etzuen ilerik ere".

Artxandako herioa

Begoñara eraman zuten Itxarkundia gudarostea, hemendik Artxandara igo zedin. Mendira abiatu aurretik, Inaki Alkainek dioenez, Etxeberriak eta beste askok otoltz egin zioten Begoñako Amabiljinari, "Artxandak azken juizioa" baitzirudien.

"Etxeberriak esan bezala, hasi dira abloiak eten gabe bonbak tira eta tira. (...) Halako infernuri izan liteke, baina zalla izango da berriro ikustea. Hura zen Artxandako mendia dardarra!"

Hala ere, Joxinixio Etxeberria ez dago etsitzeko: "Iñaki, han goiko kamio ondoko lur-zulo hartara joan behar diagu biok. Batzuek edo gehienek alde egin ditek, baina hala ere bazeudek gureak, eta goazemak".

Iñaki Alkainek nahiago luke handik azkar alde egitea, hiltzeko gogorik ez duenez. Biak horrela ari direla, Etxeberria "ziplanean jo du bala batek masailan". Hala ere ez du atzera egin nahi. Iñakik ere aurrera egiten du orduan. Sartu dira hiru bakarrik geratzen ziren lubakian. Halako batean, Alkainek hor ikusten du atzetik, ustekabean, hurbildu zalela etsala. Eta, Etxeberria arrastaka harturik, ihesi abiatzen da. Baina Etxeberria, bere lagunari "kobarde" deltu eta, berriro trintxerara itzultzen da. Alkainek, larri, atzera begiratu zue-nean, bere begiekin ikusi zuen "Etxeberriari nola sartzen zioten sabel saihetsetik baloneta". 1937ko ekaina zen. Eguna, hemezortzia izan zitekeen.

Iñakik ihes egin zuen lagunetara, baina haiekin Destu aldera joateko orde, bere atsekabe eta amorrutan, Etxeberria "nondik edo handik agertuko" zitzaioalakoan, han dabil Artxanda gaineko kamioan, ardi galdua bezala. Horrela dabilela, Francoren aldeko bi tankerekin topo, "eta tiro bat ere tira ez nerl. Oso harrituta gelditu nintzen une eta momentu hartan. Eta inork ere etzidan aurrera joaten galerazi".

Brunete, Burgos, Medina de Río seco eta abarretan derrigorrezko lanetan ibili ondoren, Lleidan jakingo du zergatik ez zioten tirorik bota. Hango taberna batean biltzen ziren euskaldunak, ahal zutenean, afaltzera eta bertsoak kantatzera. Egun haletako batean han azaldu zitzaion beste urnietar bat, txikitako lagun bat, Joxe Joakin Albizu. Batbatean hala galdetzen dio:

Aizak, Iñaki, zer nola ibili hintzan Bilbaoko Artxanda mendigaietan?"

Motell, Joxe Joakin, oso gaizki! Lagunik haundiena balonetaz hil zidateken; eta gero, hura hilda, han ibili ninduan atzera eta aurrera, zer egiten nuen ez nekiela, bi tankeren tartean. Baina zergatik galdetzen didak hori?

Zergatik galdetuko diat, bada, Iñaki. Aurreneko tankean ni nintzelako, eta, hi ezagutu eta nola enbilen ikusita, atzeko tankeari

nik abixatu nitxioken hiri ez tiratzeko tirorik, nere oso laguna hintzela eta. Horregatik egon ginduan han geldituta, hik zer egiteko asmo huan. Gero, zauritu bat bizkarrean huala eta beste lagun batekin, pake-pakean pasatzen utzi zindutegun. Gaur horregatik diat nik sekulan izan dudan pozik haundiena, hi hemen bizirik eta kantari aurkituta.

Gerrak alde banatara banandu aurretik agindua zioten Joxe Joakin Albizu eta Iñaki Alkainek, nonbait, "gerra hontan elkarren aurrean gertatzen bagara etziogu elkarri tirorik botako".

Joxinixio Etxeberriak ez zuen Iñaki Alkainen zoririk izan, ez baitzuen Joxe Joakin bezalako lagunik aurkitu Artxandako lubakian, kupidarik gabe sailhetsetik baioneta sartuko zion etsai bihozgabea balzik. Patxi Etxeberriak badu, agian, Joxinixio ezagunen batek mendekuz hil zuela pentsatzeko arrazoirik.

Dena den, Patxi Etxeberriaren mendeurren honetan, merezi zuen Joxinixio euskaltzale, bertsolari eta gudari fin hark oroitzapenik, goraipurik eta ohorerik.